

**Η ενίσχυση και η κατασκευή της ταυτότητας
ορεινών περιοχών στον ελληνικό χώρο:
Ιδιαίτερα φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά
του τοπίου τους και υπερτοπικοί συσχετισμοί**

Κ. Μωραΐτης, Δρ Αρχιτέκτων Μηχανικός, Καθηγητής ΕΜΠ
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ

Περίληψη

Η εισήγηση που ακολουθεί, αφορά τη διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας των περιοχών εκείνων του Ελληνικού χώρου οι οποίες θεωρούνται σήμερα απομονωμένες, επιμένοντας στις ορεινές, ιδιαίτερα, περιοχές.

Ειδικότερα, συσχετίζει την ταυτότητα αυτή με τον προσδιορισμό του «πολιτισμικού τοπίου», φυσικού και ανθρωπογενούς ταυτόχρονα, επιμένοντας, πέρα από την ιδιαιτερότητα του φυσικού περιβάλλοντος, στις έννοιες του «λαϊκού πολιτισμού» και της «παράδοσης», τις οποίες προσεγγίζει κριτικά. Επισημαίνει τη γεωγραφική και ιστορική ιδιοτυπία του βαλκανικού χώρου, σε πολλά σημεία του οποίου οι απομονωμένοι σήμερα οικισμοί διέθεταν, κατά το παρελθόν, κομβικές θέσεις, ενταγμένες σε σημαντικά δίκτυα οδικών διελεύσεων και πολιτισμικών ανταλλαγών. Με την έννοια αυτή, η συμβατικότερη ρομαντική υπόθεση αποκλεισμένων κοινοτήτων, οι οποίες διατηρούσαν επί μακρόν αναλλοίωτα «αυθεντικά» χαρακτηριστικά, θα έπρεπε, αν όχι να καταρριφθεί πλήρως, τουλάχιστον να συμβληθεί με την αναγνώριση της σημαντικής οικονομικής και παραγωγικής εγρήγορσης, που οδήγησε, σε πολλές περιπτώσεις, στη γέννηση κοινωνικών ομάδων με χαρακτηριστικά αστικού προσανατολισμού. Με την αναγνώριση καινοτομικών, για την εποχή τους, δράσεων οι οποίες επέτρεψαν την παλαιότερη άνθηση πολλών από τις σήμερα απομονωμένες περιοχές, τον συσχετισμό τους με μεγάλα αστικά διεθνή κέντρα, την ενεργό συμμετοχή τους στα οικονομικά, πολιτιστικά και πολιτικά πράγματα του νεότερου ελληνικού χώρου, εντός και συχνότατα εκτός του εγκλεισμού των συνόρων.

Οι επισημάνσεις αυτές, πέρα από το γενικότερο θεωρητικό τους ενδιαφέρον, υπηρετούν την υπόδειξη ανάλογων κατευθύνσεων οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη συγκρότηση νέων υπερτοπικών δικτύων και σύγχρονων καινοτομικών προθέσεων, στη συγκρότηση σύγχρονης πολιτισμικής ταυτότητας. Αλλά η αναγνώριση όσο και η κατασκευή και προώθηση της ταυτότητας των περιοχών, υποδεικνύει καταληκτικά η εισήγηση που ακολουθεί, συνδέεται σημαντικά με την κατανόηση ή την παρέμβαση στην υλική ποιότητα του τόπου. Συνδέεται με τις τεχνολογικές-κατασκευαστικές πρακτικές γενικά, με τις προσεγγίσεις της αρχιτεκτονικής ειδικότερα, είτε αυτές αφορούν το οικιστικό τοπίο και τις κτηριακές δομές, είτε αφορούν κατασκευές υποδομής, είτε αφορούν την εξέταση, την αξιολόγηση και την παρέμβαση στο τοπίο, από προσεγγίσεις συναφείς με την αρχιτεκτονική του τοπίου.

Λέξεις Κλειδιά:

Πολιτική ταυτότητα περιοχών, ανταγωνιστική εμπορική ταυτότητα περιοχών / territory branding, πολιτισμικό τοπίο, λαϊκός πολιτισμός, παράδοση, υπερτοπικά δίκτυα συσχετισμού περιοχών, αρχιτεκτονική, αρχιτεκτονική τοπίου, αισθητική.

Εισαγωγικά

Η διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας απομονωμένων περιοχών, αντικείμενο οικονομικής και πολιτισμικής – πολιτικής σημασίας.

Η γενικότερη πρόθεση της εισήγησης που ακολουθεί, αφορά τη διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας των περιοχών του Ελληνικού χώρου που θεωρούνται απομονωμένες, επιμένοντας ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές.

Ο αμεσότερος λόγος αυτής της απόπειρας, μπορεί βέβαια να συσχετιστεί με την οικονομική προώθηση των περιοχών, με την αύξηση της περιηγητικής κίνησης και τη σχετική προσέλκυση επενδύσεων. Αλλά η ενίσχυση της ταυτότητας προσφέρει, πιστεύουμε, ουσιαστικότερα θετικά αποτελέσματα. Την πολιτική στήριξη των περιοχών, μέσω της βελτίωσης της συνείδησης των κατοίκων τους, για τη φυσική, οικιστική και τη γενικότερη πολιτισμική ποιότητα που διαθέτουν οι τόποι κατοίκησης τους. Η στήριξη αυτή συνδέεται με ότι συνηθίζουμε να αποκαλούμε «αξιοπρέπεια της κατοίκησης» και συνάπτεται άμεσα με την απόφαση των κατοίκων να συμμετέχουν σε διεργασίες βελτίωσης της ποιότητας ζωής τους, επιμένοντας να κατοικούν στους τόπους τους. Αυτή είναι βέβαια η τελική σκοπιμότητα αναλόγων προσπαθειών, συσχετισμένη ιδιαίτερα με την απόπειρα συγκράτησης και σε ιδανικές περιπτώσεις ακόμη και προσέλκυσης, ενεργού, δραστήριου πληθυσμιακού δυναμικού, νεότερων ηλικιών.

Θα ισχυριστούμε πως, στο πεδίο ανάλογων προτάσεων, η παρουσία του ΜΕΚΔΕ, στην ορεινή βορειοδυτική Ελλάδα, μπορεί να χαρακτηριστεί παραδειγματική, καθώς προσελκύει επιστημονικό δυναμικό, με αυξημένη συμμετοχή πολλά υποσχόμενων νέων και εγκαθιστά μια σειρά ακαδημαϊκών, διδακτικών και ερευνητικών διεργασιών, προορισμένων να διαχειριστούν την ταυτότητα των ορεινών περιοχών και πιθανότητα να συμμετάσχουν σε μια εξαρχής «κατασκευή» της.

Έχουμε μόλις εισάγει την έννοια της «κατασκευής» της ταυτότητας, εννοώντας πως η ενεργή συμμετοχή μας, στην ενίσχυση και προώθησή της ταυτότητας ενός τόπου, συνιστά εκ των πραγμάτων κατασκευή, διερεύνηση, ανακάλυψη και οργάνωση υπαρχόντων στοιχείων, επαναδόμησή τους ή, στις απαιτητικότερες των περιπτώσεων, εξ αρχής κατασκευή τους.

Ωστε η ενίσχυση και προώθηση της ταυτότητας συνδέεται με τη μεταφορική χρήση του όρου «κατασκευή». Αλλά είναι αναμενόμενο να συνδέεται επίσης με την κυριολεκτική χρήση του όρου, με την κατασκευαστική παρέμβαση σε θέματα που μπορεί να αφορούν το περιβάλλον, το τοπίο, τις υπάρχουσες ή προτεινόμενες υποδομές, τα οικιστικά σύνολα. Κατασκευαστική παρέμβαση η οποία αφορά την αξιολόγηση του υπάρχοντος φυσικού ή ανθρωπογενούς υποβάθρου, όσο και την πρόταση νέων δομικών οργανώσεων.

Στο σημείο αυτό είναι ίσως σημαντικό να επισημάνουμε πως οι κατασκευαστικές πρακτικές, σε κανένα σημείο της ιστορίας που γνωρίζουμε, δεν υπήρξαν απλό επιφανόμενο πολιτισμικών διεργασιών, «εποικοδόμημα» που πλάγια παράγεται κατά τη συγκρότηση κεντρικότερων «πνευματικά» δραστηριοτήτων¹ ή οικονομικά ουσιαστικότερων διεργασιών «βάσης». Αντίθετα αποτελούσαν οι πρακτικές τις οποίες υπηρετούν οι ακαδημαϊκά πεπαιδευμένοι μηχανικοί ή οι εμπειροτέχνες προπάτορές τους, κεντρικές πρακτικές για τη συγκρότηση κάθε είδους πολιτισμού, κεντρικό συστατικό της πολιτισμικής ή πολιτιστικής συνθήκης, κεντρικό στοιχείο συγκρότησης της ταυτότητας του τόπου, διαθέτοντας πολιτισμική, πολιτιστική και πολιτική εμβέλεια, την οποία εξακολουθούν να υπηρετούν ως σήμερα².

¹Σχετικά πρβλ. το κείμενο του Raymond Williams (1994 σσ. 67-81) «Αντί Προλόγου. Έννοια της κουλτούρας».

²Χρησιμοποιούμε τον όρο “civilization” και το αντίστοιχο επίθετο «πολιτιστικός», προκειμένου να περιγράψουμε τις εκφράσεις εκείνες του πολιτισμού που οι αναπτυγμένες Δυτικές κοινωνίες θεώρησαν ως κεντρικότερες, ενδεικτικές της συγκριτικής «ανωτερότητάς» τους σε σχέση με «κατώτερες» μορφές κοινωνικής έκφρασης στο εσωτερικό τους ή σε σχέση με άλλες περιφερειακές, μη αναπτυγμένες κοινωνίες. Αντίθετα ο όρος “culture” και το αντίστοιχο επίθετο «πολιτισμικός», περιγράφουν το συνολικό εύρος των κοινωνικών

Αν επομένως η διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας των τόπων αποτελεί ευρύτερο εγχείρημα πολιτισμού και πολιτικών επιλογών, αν η συμμετοχή των πάσης φύσης δομικών κατασκευών διαθέτει εκ των πραγμάτων αντίστοιχη σημασία, τότε η μεταφορική «κατασκευή» της ταυτότητας όσο και η κυριολεκτική «κατασκευή» της απαιτούν, εκ μέρους των επαγγελματιών μηχανικών, τη συνείδηση της ιστορίας και της «παράδοσης» των τόπων, όπως και τη συνείδηση των ιστορικών προοπτικών που οι νέες τεχνολογίες και η τεχνική ευφυΐα μπορούν να προτείνουν.

Μεθοδολογικές υποδείξεις

Επιμένοντας στην ιδιαίτερη περιοχή δραστηριοποίησης του ΜΕΚΔΕ, περιοχή της Ηπείρου, αλλά επεκτείνοντας πολλές από τις θέσεις μας και σε άλλες, θεωρούμενες ως απομονωμένες περιοχές του Ελληνικού χώρου, τρεις θεωρούμε πως είναι οι σημαντικές μεθοδολογικές υποδείξεις της εισήγησης που ακολουθεί.

Σύμφωνα με την πρώτη μεθοδολογική υπόδειξη, η διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας συνδέεται γενικότερα, αλλά και στην περιοχή του ενδιαφέροντος μας ιδιαίτερα, με τον προσδιορισμό του «πολιτισμικού τοπίου».

Συνδέεται δηλαδή με τον προσδιορισμό του υποβάθρου του τόπου, φυσικού και ανθρωπογενούς ταυτόχρονα, σε συσχέτιση πάντα με τη δράση των κοινοτήτων που αναπτύσσονται στον τόπο αυτό. Με την πολιτισμική δηλαδή αντίληψη, τις πάσης φύσεως ερμηνείες, χρήσεις και κάθε λογής διαμορφώσεις που οι κοινωνίες αποδίδουν στο φυσικό και ανθρωπογενές υπόβαθρο ζωής τους.

Σύμφωνα με τη δεύτερη μεθοδολογική υπόδειξη, το ενδιαφέρον για τη φυσική ποιότητα του τοπίου γενικότερα, για τη φυσική ποιότητα του ορεινού τοπίου ιδιαίτερα, αναπτύσσεται σε άμεση συνάρτηση με το ενδιαφέρον για τον λαϊκό πολιτισμό και την παράδοση και συνδέεται σε πολλές περιπτώσεις με την προσπάθεια συγκρότησης εθνικιστικών ιδεολογημάτων.

Στο πλαίσιο αυτό, οι ορεινοί οικισμοί της παράδοσης τείνουν συχνά να αντιμετωπιστούν ως τόποι πολιτισμικής σταθερότητας, συσχετισμένοι με τα «αυθεντικά» χαρακτηριστικά του γηγενούς πληθυσμού. Εντούτοις, αν η υπόθεση αυτή είναι σχετικά συνεπής με τη πολιτισμική φυσιογνωμία άλλων περιοχών του κόσμου, είναι σίγουρα πλασματική για τον μεγάλο αριθμό των περιοχών της Ελλάδας που σήμερα θεωρούνται ως απομονωμένες. Οι περιοχές αυτές, τείνουμε να υποθέσουμε, προβάλλοντας ανάστροφα τη σημερινή συνθήκη, υπήρξαν εξίσου ή και περισσότερο απομονωμένες κατά το παρελθόν, άρα αποκομμένες από την κεντρική ροή των ισχυρών ιστορικών μεταβολών.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε πως τίποτα δεν αποδεικνύει εκ προοιμίου την αλήθεια ανάλογων υποθέσεων, καθώς σε πολλές περιπτώσεις, η περιοχή του Μετσόβου αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, η απομόνωση αποτελεί πρόσφατο σχετικά φαινόμενο, συσχετισμένο με την ενίσχυση των εθνικών συνόρων και τη διαταραχή των σχέσεων ανάμεσα σε κράτη όμορα. Διαταραχή η οποία βίβια διέκοψε τη συνέχεια «οδών», με την κυριολεκτική όσο και τη μεταφορική χρήση της λέξης, «οδών» υπερτοπικού συσχετισμού. Η ταυτότητα επομένως των υπό εξέταση περιοχών, μακράν του να παραμείνει καθηλωμένη σε

εκφράσεων, είτε αφορούν την κεντρική «πολιτιστική» εκδοχή είτε τις εκτός κεντρικού κύρους «πολιτισμικές» εκφράσεις. Σχετικά βλέπε επίσης τις παρατηρήσεις του Raymond Williams στο προηγούμενο, όπως και τη σχετική αναφορά του Emile Benveniste (1966, σσ. 336-345) για την καταγωγή του περιεχομένου της λέξης “civilization”. Σχολιάζοντας την πρώτη σύγχρονη εκδοχή της στην αγγλική γλώσσα, αναφέρεται στο έργο του Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society* (Edinburgh 1767 - London 1995, σ.2) όπου επισημαίνεται πως «όχι μόνο το άτομο προχωρά από την παιδική ηλικία προς την ωριμότητα, αλλά και αυτό το ανθρώπινο είδος εξελίσσεται από την τραχύτητα προς τον πολιτισμό (civilization)». Ας δηλώσουμε συμπληρωματικά πως η λέξη civilization ετυμολογείται από το λατινικό civilis, που δηλώνει αυτόν που αντιστοιχεί στην πόλη, τον αστικό και που συσχετίζεται με το επίσης λατινικό civis, που σημαίνει πολίτης και με το civitas, που σημαίνει την πόλη ή την κατάσταση της πόλης, την αστικότητα (Μωραΐτης 2015^A, σ. 398).

υποθετικά στερεότυπα παράδοσης, μπορεί να διεκδικήσει, σήμερα επίσης όπως και κατά το παρελθόν, χαρακτήρα υπερτοπικών συνάψεων.

Σύμφωνα με την τρίτη τέλος μεθοδολογική υπόδειξη, κατά την αναγνώριση όσο και κατά την προώθηση της ταυτότητας μιας περιοχής, το ενδιαφέρον μας αφορά σε σημαντικό βαθμό την κατανόηση ή την παρέμβαση στην υλική ποιότητα του τόπου. Αφορά δηλαδή την υλική ποιότητα των φυσικών στοιχείων του τοπίου, αλλά και την υλική ποιότητα των πάσης φύσης διαμορφώσεων της πρωτογενούς παραγωγικής δραστηριότητας, των κατασκευών υποδομής ή των κάθε λογής οικιστικών κατασκευών.

Η διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας συνδέεται βέβαια με τη διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση κοινωνικών σχέσεων. Οικονομικών, πολιτισμικών ή πολιτιστικών και πολιτικών σχέσεων μη υλικής τάξης. Αλλά συνδέεται επίσης το ενδιαφέρον μας για την ταυτότητα των περιοχών, με την υλική εκφορά των κοινωνικών σχέσεων, με τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές σχέσεις αποκτούν υλική χωρική παρουσία, υλική εκφορά των χρήσεων, όσο και κοινωνικά αναγνωρίσιμη εποπτεία.

Σε όλες αυτές της περιπτώσεις αναγνώρισης ή συγκρότησης του σύμπλοκου φυσικού και ανθρωπογενούς, συνολικού πολιτισμικού τοπίου, είναι προφανώς η σημαντική η συμμετοχή της αρχιτεκτονικής πρακτικής, τόσο της αρχιτεκτονικής κτηρίων και οικιστικών συνόλων, όσο και της αρχιτεκτονική τοπίου. Σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις, η αρχιτεκτονική παρεμβολή προσφέρει όρους καταγραφής, αξιολόγησης και σχεδιασμού, ικανούς να αποδώσουν ταυτόχρονα στοιχεία ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Κατορθώνει να απευθύνει τον λόγο ακόμη και σε ότι περιγράφουμε, συνήθως νεφελωδώς, ως κρίση «αισθητική», υπονοώντας την έκφραση των κοινωνικών ηθών με όρους αντιληπτικής πρόσληψης.

Τελική θεωρητική πρόθεση των προηγούμενων τριών μεθοδολογικών υποδείξεων είναι να επιμείνει στην ανάγκη κριτικής στάσης παρέμβασης, στην απαίτηση ρήξης των στερεοτύπων, σε έναν διάλογο προστασίας και καινοτομικής παρέμβασης, ο οποίος, με όρους αρχιτεκτονικής τάξης, δε μπορεί να αποφασιστεί παρά μόνο με όρους σχεδιασμού και κατασκευής, προσφέροντας όχι ίσως πάντα την ιδανικότερη λύση, αλλά τουλάχιστον αποδίδοντας τις πάσης φύσεως αποφάσεις, στο πεδίο της άμεσης εποπτικής αξιολόγησης.

Το εννοιακό εύρος των όρων «Πολιτισμικό Τοπίο» και η σημασία τους για την ταυτότητα των ορεινών περιοχών

Σχολιάσαμε προηγούμενα πως οι όροι «Πολιτισμικό Τοπίο – Cultural Landscape» μπορούν να συσχετιστούν με τη διερεύνηση, συγκρότηση και ενίσχυση της ταυτότητας περιοχών και με την περιοχή του ενδιαφέροντος μας, με τις ορεινές περιοχές ιδιαίτερα.

Η προφανέστερη αιτιολόγηση αυτού του συσχετισμού μπορεί βέβαια απλουστευτικά να συνδεθεί με την άμεση αναφορά του όρου «τοπίο» στα φυσικά χαρακτηριστικά του τόπου, τα οποία με έμφαση αποδίδουμε σε απομονωμένες, εκτός των αστικών κέντρων περιοχές. Εντούτοις οι όροι «πολιτισμικό τοπίο» είναι σημαντικοί για την περιγραφή κάθε τόπου γενικά, καθώς αναφέρονται στο υλικό του υπόβαθρο, είτε αυτό είναι υπόβαθρο φυσικό είτε αντιστοιχεί σε κατασκευές ανθρωπογενείς, υλικά παράγωγα του πολιτισμού. Αλλά περιλαμβάνει επίσης και όλες τις άυλες εκφορές των κοινωνιών, την άυλη παραγωγή του πολιτισμού των κοινωνιών, τις κάθε είδους κοινωνικές σχέσεις που απορρέουν ή προβάλλονται στους τόπους ζωής τους. Αποδίδει επομένως τη συσχέτιση ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον και στις υλικές εγγραφές που ο πολιτισμός καταθέτει στον τόπο. Αλλά αποδίδει επίσης το συνολικό «ήθος» των κοινωνιών που μας αφορούν, ήθος το οποίο εκ προοιμίου μπορούμε να θεωρήσουμε τοπικά, άρα «τοπιακά», προσδιορισμένο. Επιτρέπει, με ακόμη μεγαλύτερη ευκρίνεια, τη διαπίστωση πως όροι όπως «περιβάλλον», «οικολογία», «αειφορία», δε μπορούν να υπάρξουν χωρίς πολιτισμικό και πολιτικό συμφραζόμενο.

Οι όροι «πολιτισμικό τοπίο» επιτρέπουν, επομένως, να αναφερθούμε στις αντιλήψεις που αφορούν τη σχέση μας με τη φύση, με τον πολιτισμό, ως νοητική και υλική κατασκευή. Επιτρέπει επίσης να αναφερθούμε σε ειδικότερες θεματικές όπως αυτές που αφορούν τον «λαϊκό πολιτισμό» ή την «παράδοση». Διαπιστώνουμε έτσι πως, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, η αδυναμία των νεότερων Δυτικών κοινωνιών να πραγματοποιήσουν πολιτιστικές και πολιτικές εξαγγελίες όπως αυτές που συνδέονται με το πνεύμα του Διαφωτισμού, οδηγεί σε νέες κατευθύνσεις κριτικής αντίρρησης.

Ανάλογες κατευθύνσεις αντίρρησης επισημαίνουν την ανάγκη σεβασμού προς τα πολιτισμικά-cultural μορφώματα που αφορούσαν τις περιφερειακές, πέρα από το Δυτικό «κέντρο», κοινωνίες. Επισημαίνουν επίσης την ανάγκη σεβασμού προς εκείνες τις πολιτισμικές-cultural ομάδες οι οποίες επιβίωναν, εν πολλοίς παραγκωνισμένες από τον κεντρικό πυρήνα του αστικού αναπτυξιακού πολιτισμού-civilization, Την ανάγκη σεβασμού για παράδειγμα προς τις κοινότητες τις υπαίθρου, οι οποίες μπορούσαν να επιδείξουν μια προβιομηχανική φυσιογνωμία, υποθετικά αμετάβλητη, σταθερή επί αιώνες.

Η προηγούμενη κριτική στάση απέναντι στα αστικά ήθη, την αναπτυξιακή προοπτική και τη βιομηχανική φρενίτιδα που καταλαμβάνουν το προσκήνιο της ιστορίας, σωρεύοντας όμως δίπλα στον «πλούτο των εθνών»³ σειρά κοινωνικών δεινών όπως και ισχυρότατα δείγματα περιβαλλοντικής καταστροφής, υπήρξε επίσης στάση επαναξιολόγησης της σημασίας της φύσης. Η φύση δηλώνεται, στο πλαίσιο αυτό, ως συνθήκη που υπερβαίνει πάντα τα ανθρώπινα ήθικα μεγέθη και, εντέλει, τη δυνατότητα πλήρους ελέγχου εκ μέρους του πολιτισμού. Δηλώνεται ως «υπέροχη», πάντοτε υπερβαίνει τα ανθρώπινα, ως «υψηλή». Αποβαίνει το πεδίο καταγωγής μιας πολιτικής κατ' ουσίαν ευγένειας, μιας «ευγενούς» φυσικής αγριότητας που αντιστοιχεί σε κοινότητες παλιότερες από τον οικείο σε εμάς φθοροποιοί πολιτισμό. Στο πλαίσιο αυτό αποδίδεται στην αδιαμεσολάβητη φύση αξία αναντίρρητη, ιδιαίτερα προσανατολισμένη προς τις περισσότερο αυθεντικές, φυσικά και πολιτισμικά αλώβητες, περιοχές, όπως αυτές του ορεινού χώρου.

Οι νεότεροι ιστορικοί προβάλλουν ως εμβληματική κίνηση απόδειξης του ενδιαφέροντος για το ορεινό τοπίο, την ανάβαση του Ιταλού λόγιου Φραγκίσκου Πετράρχη στο όρος Ventoux της Προβηγκίας, κατά τον 14^ο αιώνα⁴. Εντούτοις η ιστορική περίοδος ουσιαστικής συγκρότησης αυτού του ενδιαφέροντος, αυτής της φυσιολατρικής και πολιτισμικά κριτικής στάσης, πρέπει μάλλον να μετατοπιστεί στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, συσχετισμένη με σωρεία γραπτών μαρτυριών και εικαστικών παραστάσεων⁵. Επανερχόμαστε έτσι στους όρους «πολιτισμικό τοπίο». Όχι μόνο για να δηλώσουμε την καθολική σχέση τοπίου και κοινωνίας, χωρίς την οποία η τελευταία θα παρέμενε «α-τοπιακή» δηλαδή εντέλει «άτοπη», αλλά για δηλώσουμε επίσης τον τρόπο με τον οποίο ο νεότερος πολιτισμός αναλαμβάνει να επεξεργαστεί και να κατασκευάσει το ιδεολόγημα της περιούσιας ορεινής αγνότητας,

³ Πλούτο βέβαια εν πολλοίς ταξικά προσδιορισμένο. Αναφορά στο έργο του Σκότου Adam Smith, *Έρευνα για τη Φύση και τα Αίτια του Πλούτου των Εθνών - An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, που δημοσιεύεται στα 1776 και αποτελεί εμβληματική συμβολή στις προτάσεις του Διαφωτισμού. Είναι χαρακτηριστικό πως η λέξη civilization, ως «κατάσταση αυτού που είναι πολιτισμένος ή ως πράξη εκπολιτισμού», χρησιμοποιείται συχνά από τον Smith στο προηγούμενο έργο του (Μωραΐτης 2015^Α, σ. 398).

⁴Κείμενο θεωρούμενο, μάλλον λανθασμένα, ως εμβληματικό για την μετάβαση από την έλλειψη τοπιακής αντίληψης στην νεότερη τοπιακή αξιολόγηση, συναρτημένη εν προκειμένω με το ορεινό τοπίο (Πετράρχης 2008). Πρβλ. επίσης το κείμενο του Joachim Ritter «Το τοπίο, η λειτουργία του αισθητικού στη νεωτερική κοινωνία» (Καββαθάς, 2004, σσ. 33-58), όπως και το κείμενο του Νίκου Δασκαλοθανάση «Η φύση ως τοπίο» (Καββαθάς 2004, σσ. 157-158).

⁵Για την τοπιακή «ανακάλυψη» των ορεινών περιοχών στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ως περιοχών ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, βλέπε το κείμενο του Γάλλου γεωγράφου Numa Broc «Μια 'επαναστατική' ανακάλυψη. Το υψηλό αλπικό βουνό» (Marcel 1989, σσ. 44-59).

παρεμβαίνοντας με πολιτιστικό, κεντρικό, πεπαιδευμένο στην ουσία τρόπο, στην πολιτισμική ταυτότητα των ορεινών περιοχών.

Εικόνα 1. *Περιπλανόμενος πάνω από τη Θάλασσα της Ομίχλης*, Gaspar David Friedrich (1818). Το ρομαντικό ενδιαφέρον του 19^{ου} αιώνα, για το ορεινό τοπίο.

Foto 1. *Wanderer above the Sea of Fog*, by Gaspar David Friedrich (1818). 19th century romantic interest for mountain landscape.

**Τα ρομαντικό ενδιαφέρον για τις ορεινές περιοχές,
συναρτημένο με εθνοτικές απαιτήσεις και
με την επινόηση του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης**

Το πολιτισμικό επομένως τοπίο των ορεινών περιοχών, ως ερμηνεία και αξιοδότηση, έχει προκύψει, στον ευρύτερο Δυτικό χώρο και βέβαια και στη χώρα μας, ως κατασκευή ιδεολογική. Ως κατασκευή συναρτημένη, όπως επισημαίνουν οι ιστορικοί αναλυτές, με σημαντικές πολιτικές-πολιτιστικές μεταλλαγές των Δυτικών κοινωνιών, κατά τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο των ρομαντικών τάσεων.

Οι ανάλογες προσεγγίσεις, επισημαίνει η ιστορική έρευνα, έχουν εντονότατη σχέση με τον τευτονικό, γερμανικό χώρο ο οποίος, σε περίοδο παλαιότερη, έχει υποστεί βαρύτατες στρατιωτικές ήττες και πολιτικές πιέσεις εξευτελιστικές, εκ μέρους περισσότερο αναπτυγμένων, νοτιότερων Δυτικών κρατών⁶. Η συνέπεια αυτού του αισθήματος ταπεινωτικής ήττας, προκαλεί σταδιακά, παρατηρεί ο Isaiah Berlin, μια πολιτική-πολιτιστική αντίδραση, που αντιτίθεται στα βασικά χαρακτηριστικά των προτάσεων του Διαφωτισμού. Σε αντίθεση προς τον «φωτεινό» λόγο, προβάλλεται τότε το ενδιαφέρον για τη συναισθηματική ένταση, τη φαντασίωση, την καλλιτεχνική έμπνευση. Σε αντίθεση προς τον αστικό κεντροθετημένο πολιτισμό, προβάλλεται το ενδιαφέρον για την πολιτισμική περιφέρεια.

Αυτήν την πολιτισμική περιφέρεια θα περιγράψουν οι ρομαντικοί στοχαστές, με επινοήσεις όπως ο «λαϊκός πολιτισμός-Folkkultur» και η προβιομηχανική «παράδοση-

⁶Η προηγούμενη, πολιτική στη βάση της, πρόταση, για τη γέννηση των ρομαντικών κινήσεων (Berlin, 2000), προσφέρεται για να εξηγήσει τον συσχετισμό του ήθους των «περιφερειακών» ευρωπαϊκών κοινωνιών, με την τοπιακή τους ποιότητα, ως δηλωτική αφενός των εδαφικών τους εθνικών διεκδικήσεων και αφ' ετέρου των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που μπορούσαν να διαθέτουν, σε σχέση με τα «κεντρικά», αναπτυγμένα, Δυτικά κράτη.

Tradizion»⁷, οι οποίες παραπέμπουν, για τις γερμανικές εθνότητες, στο βάθος του γοτθικού χρόνου και στην υποθετική σταθερότητα του αγροτικού τρόπου ζωής και οι οποίες συνδέονται έτσι, άμεσα, με το άλλο κεντρικό ενδιαφέρον του ρομαντικού στοχασμού, με τη φύση. Ότι έχει απολεσθεί στον πραγματικό στίβο των ιστορικών συγκρούσεων, γίνεται προσπάθεια να ανακτηθεί στην έκταση ενός παλίνδρομου⁸ ονείρου γαλήνης και αφελούς ευτυχίας, φευ σε πλήρη αντίθεση με τους εξοντωτικούς ρυθμούς της νεωτερικής κοινωνίας. Στο ιστορικό αυτό πλαίσιο, ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση θα προφασιστούνπως διαθέτουν αποστομωτική αταξική επάρκεια, θα διεκδικήσουν εγκυρότητα «εερή», ικανή να αναστείλει την κίνηση, τη διαλεκτική της ιστορίας και θα προβληθούν ως πρότυπα «καθαγιασμένων» ηθών.

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις δεν υπονοούν πως ο προβιομηχανικός τρόπος ζωής, οι αγροτικές κοινότητες, οι περιφερειακές «λαϊκές» ομάδες του Δυτικού πληθυσμού, οι εκτός του Δυτικού κόσμου πολιτισμοί, δε διαθέτουν χαρακτηριστικά ιδιαίτερα, άξια λόγου που πρέπει να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε, επιχειρώντας ακόμη και να αναδείξουμε τη διδακτική συνεισφορά τους. Συνιστούν άλλωστε βασικά στοιχεία για τη συγκριτική ανάπτυξη της πολιτικής μας συνείδησης, για τη συγκριτική κατανόηση της ταυτότητας των νεότερων και σύγχρονων κοινωνιών. Αυτό όμως που επισημαίνουμε είναι πως οι όροι «λαϊκός πολιτισμός» και «παράδοση», είναι ιδεολογικά καθορισμένοι, πως συνδέονται με τη συγκρότηση εθνικών διεκδικήσεων, με την προσπάθεια συγκρότησης αδιαμφισβήτητης εθνικής ταυτότητας. Εξηγείται έτσι η ευρύτατη διάδοσή τους πέρα από το αρχικό γερμανικό τους λίκνο, η διαρκής επανεγγραφή τους κάθε φορά που χώρες και λαοί επιχειρούν να στηρίξουν, μετά από σημαντικές ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές απώλειες, το αίσθημα «εθνικής» υπερηφάνειας. Εξηγούνται έτσι οι αντίστοιχες κινήσεις ενδιαφέροντος και αυτής της νεότερης ελληνικής κοινωνίας, μετά τις μεγάλες ήττες του 1897 και του 1922, σε περιόδους δηλαδή κατά τις οποίες η εγχώρια διάνοηση και τα εγχώρια ήθη γενικότερα, επιχειρούν να καταφύγουν σε μια, εκτός της τραυματικής ιστορίας, πολιτισμική σταθερότητα. Αλλά, στην περίπτωση του ελληνικού χώρου, η προσπάθεια αυτή υποχρεώνεται να αντιμετωπίσει δύο σημαντικές ιδιαιτερότητες των περιοχών αναφοράς της.

Οι Δυτικοευρωπαϊκές αναφορές στην παράδοση και η ιδιαιτερότητα του χώρου των Βαλκανίων και της ανατολικής Μεσογείου

Η πρώτη από τις ιδιαιτερότητες αυτές έχει να κάνει με την ιστορική πυκνότητα στον χώρο της βαλκανικής χερσονήσου και της ανατολικής Μεσογείου. Ας φανταστούμε τις μεγάλες ορεινές περιοχές της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης, τις μεγάλες αλπικές ενότητες, τους ορεινούς γίγαντες στο εσωτερικό των οποίων ρέει το αρχέγονο αίμα της φύσης⁹, αδιατάραχτο από όσα συμβαίνουν στις μακρινές πολιτείες. Μπορούμε ίσως να φανταστούμε στις περιοχές αυτές αποσπασμένες κοινωνίες, βυθισμένες σε έναν αρχαϊκό χρόνο θρύλων, συχνά τόσο σκοτεινών όσο οι μεγάλοι «μέλανες» δρυμοί τους.

⁷Πρβλ. τη διατύπωση του Eric John Hobsbawm, για την «επινόηση», την συχνά εμπρόθετη πολιτική-ιδεολογική κατασκευή, «της παράδοσης» (Hobsbawm, Ranger(επιμ.) 2004 και επίσης Hobsbawm 1994).

⁸Με την έννοια της ψυχαναλυτικής «παλινδρόμησης-regression», επιστροφής σε μια πρότερη φάση ανάπτυξης, υποθετικής αναίρεσης των προβλημάτων και ευτυχίας.

⁹Από περιγραφή του PercyByssheShelley Οι μελετητές σημειώνουν, πως το καλοκαίρι του 1816, ο PercyShelley και η ερωμένη του MaryWollstonecraftShelley περιηγούνται τις Άλπεις, εκδηλώνοντας έμπρακτα τη φυσιολατρική τους διάθεση. Αλλά ο Percy είναι ένας από τους σημαντικότερους ρομαντικούς ποιητές. Όσο για την Mary, θα συνεισφέρει στη νεότερη λογοτεχνία ένα «σκοτεινό», αλλά δημοφιλέστατο λογοτέχνημα, το γνωστό FrankensteinorTheModernPrometheus. Μια αποκαλυπτική συγκυρία συσχετίζει έτσι την πολλαπλή κριτική του Δυτικού τεχνολογικού πολιτισμού που αναπτύσσεται στον Ευρωπαϊκό χώρο από τα μέσα του 18ου αιώνα, με το ενδιαφέρον για το «υψηλό», πέραν του ανθρώπινου ελέγχου τοπίο των ορεινών περιοχών. Πρβλ. αναφορές του M.K. Joseph, στο Παράρτημα C, στην έκδοση του M. Shelley: *Frankenstein, orTheModernPrometheus* (1992, σ. 224).

Αλλά στην εγγύτερη σε εμάς περιοχή, ο Φίλιππος ο Μακεδόνας, σημειώνει ο Πετράρχης¹⁰, ανεβαίνει στο όρος Αίμος, για να κατοπτρεύσει για λόγους στρατηγικής, τις γύρω εκτάσεις. Ο Απελλής πάλι, οραματίζεται να μετατρέψει το όρος Άθως σε γιγαντιαίο ανδριάντα του Αλεξάνδρου. Οι κάτοικοι της περιοχής του Μετσόβου κατοικούν, από την αρχαιότητα ήδη, σε επαφή με ορεινούς δρόμους που εξασφαλίζουν την υπερτοπική επικοινωνία. **Τι είδους παράδοση μπορούμε να αποδώσουμε σε αυτούς τους ορεινούς πληθυσμούς, τόσο επινοητικούς σε διοικητικές διαπραγματεύσεις με μακρινά κέντρα εξουσίας, τόσο έμπειρους σε μετακινήσεις, στο εμπόριο και τις οικονομικές συναλλαγές, ώστε να αποδώσουν κάποιες από τις σημαντικότερες ομάδες αστικής ανάπτυξης στον βαλκανικό χώρο; Τόσο επινοητικούς ώστε να εισέλθουν πλησίον στα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα, όπως και στις περιοχές της εκτός Ευρώπης αποικιακής εξάπλωσης.**

Τι είδους παράδοση παράγει από τους εγχώριους κοσμηματοτέχνες τον διεθνούς κύρους οίκο Bulgari, τι είδους παράδοση εξασφαλίζει στους Ηπειρώτες τον εφοδιασμό ματισμού για τον στρατό του Ναπολέοντα Βοναπάρτη¹¹; Τι είδους παράδοση προσφέρει στην νεότερη ελληνική ιστορία την πολυπληθέστερη ομάδα αστών εθνικών ευεργετών; Αστών που κατάγονται από «απομονωμένες» ορεινές περιοχές;

Έχουμε μάλλον να αντιμετωπίσουμε δάνεια στερεότυπα που μεταφέρονται άκριτα, όπως συνέβη και με άλλα, εισαγόμενα ιδεολογήματα. Αν οι ορεινές περιοχές της Δυτικής για παράδειγμα Ηπείρου εμφανίζονται ως απομονωμένες, η απομόνωσή τους αναφέρεται μάλλον στην πλησιέστερη σε εμάς ενίσχυση των εθνικών συνόρων και στις σχέσεις πολιτικής και στρατιωτικής αντιπαλότητας με βόρειους γείτονες, σε συνθήκες δηλαδή που αποκόβουν, σε πρόσφατη ιστορική περίοδο, τις επί αιώνες ισχύουσες διαδρομές, χερσαίας επικοινωνίας.

Ας υποδεχθούμε λοιπόν δύο πρόωρα συμπεράσματα.

Πως η παλαιότερη πολιτισμική ταυτότητα πολλών ελληνικών περιοχών υπήρξε εν πολλοίς «πολιτιστική», συσχετισμένη με κεντρικότερες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες και πως υπήρξε, επιπλέον, υπερτοπικής, διεθνούς εμβέλειας, υποδεικνύοντας ανάλογες κατευθύνσεις, προς τις οποίες οφείλουμε να κινηθούμε επίσης σήμερα.

Όσο για το δεύτερο πρόωρο συμπέρασμα, αυτό αφορά τους όρους καινοτομίας, με τους οποίους μπορούμε να παρέμβουμε στις υπάρχουσες δομές και στις απαιτήσεις διάσωσης της ιστορικής μνήμης και των εγγραφών της πραγματικής ή υποθετικής παράδοσης. Είναι προφανής η σημασία προστασίας της κληρονομιάς του πολιτισμού, όπως και της ποιότητας το περιβάλλοντος και του τοπίου. Αυτή η επιλογή όμως δε σημαίνει πως οι σημερινές τοπικές κοινότητες, συχνά σε πολιτισμική και επιχειρησιακή αδράνεια, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εναπομείναντες «ξεναγοί» μνημονικών λειψάνων. Αν η αρχιτεκτονική πρακτική χειρίζεται τον όρο «ένταξη», προκειμένου να περιγράψει συνθήκες συσχετισμού νέων παρεμβάσεων, συνήθως κτηριακών, με το υπάρχον, τονίζοντας συχνά το δεύτερο αυτό συστατικό, ο όρος είναι επίσης χρήσιμος, προκειμένου να υποδείξει τη σημασία της παρέμβασης, της καινοτομίας επίσης.

¹⁰Πρβλ. και προηγούμενη 4^η υποσημείωση (Πετράρχης 2008).

¹¹ «Πώς να σταματήσεις όμως τους δαιμόνιους εμπόρους και ραφτάδες του Συρράκου που είχαν να υπερηφανεύονται πως και ο ίδιος ο Ναπολέοντας τους προτιμούσε για να ράψουν τις μάλλινες κάπες των στρατιωτών του ή τους εξαιρετικούς αργυροχόους στους Καλαρρύτες που μόλις και μετά βίας οι Γιαννιώτες συνάδελφοι τους κατείχαν την πρωτοκαθεδρία στην τέχνη;». Ανασύρθηκε 11^η-5^{ου}-2016, από http://www.ethnos.gr/ipeiros/arthro/syrako_kalarrytes_kosmimata_apo_petra-756530/. Για το διεθνές κατασκευαστικό και εμπορικό κύρος των «καποτάδων» ραφτών κάπας, από το Συρράκο κύρια αλλά και από την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου βλέπε επίσης «ΣυρρακιώτεςΚαποτάδες» (Μαγκλάρας 2009).

Εικόνα 2. Παρέμβαση τοπίου στις πηγές του Αχέροντα, στη Λάκκα Σουλίου. Διπλωματική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ (2011). Σπουδαστές: Α. Καφαντάρης, Β. Κολιάκη, Δ. Σαγώνας. Διδάσκοντες: Μ. Τζιτζάς, Κ. Μωραΐτης.

Foto 2. Landscape intervention in the territory of Acheron river springs, in Lakka, Souli. Diploma project, School of Architecture NTUA (2011). Students: A. Kafantaris, V. Koliaki, D. Sagonas. Tutors: M. Tzitzas, K. Moraitis.

Η αναφορά στην αρχαία Ελλάδα και η διεθνής σημασία του ελληνικού «πολιτισμικού τοπίου»

Η δεύτερη ιδιαιτερότητα του ελληνικού χώρου, σε σχέση με την επίκληση της «παράδοσης» και την υπόθεση της πιθανής αδιατάρακτης πολιτισμικής φυσιογνωμίας περιοχών, αφορά τον συσχετισμό με την αρχαία ελληνική αναφορά.

Η εμμονή στην ιδιαίτερη ταυτότητα του τοπίου περιοχών και, σε μεγαλύτερη κλίμακα, κρατών, παραπέμπει συνήθως στον εθνικό προσδιορισμό, στη «μητέρα» πατρίδα, στο «πατρώο», υπό εθνική διεκδίκηση ή εθνική προστασία έδαφος, συσχετισμένο με το «όμαιμον», την κοινή καταγωγή η οποία από το έδαφος αυτό εκφύεται. Από την περιοριστική αυτή ιδεολογική προσήλωση, δύο μόνον τοπία νεότερων κρατών διαφεύγουν σημαντικά. Δύο μόνον τοπία διεκδικούν εμβέλεια ικανή να υπερβεί ιδεολογικά τα εθνικά σύνορα, απαιτώντας διεθνή πολιτιστική και πολιτική καταξίωση.

Πρόκειται βέβαια για το ιταλικό, όπως και για το ελληνικό τοπίο, συσχετισμένα με ότι μπορούμε να περιγράψουμε ως συγκρότηση του νεότερου ευρωπαϊκού και Δυτικού πολιτιστικού και πολιτικού χώρου, με την κοινή πολιτιστική και κύρια πολιτική αναφορά των νεότερων ευρωπαϊκών και Δυτικών κρατών · ειδικότερα με την ανάδυση των νεότερων ευρωπαϊκών και Δυτικών πολιτευμάτων αστικής διακυβέρνησης, με την αστική εντέλει δημοκρατία.

Από την περίοδο της Αναγέννησης ήδη, τα πρώτα σημαντικά αστικά πολιτικά μορφώματα, διεκδικούν τον συσχετισμό τους με ιστορικά επιτυχείς περιόδους διακυβέρνησης που αντιστοιχούν σε ανάλογες πολιτικές δομές. Ακριβέστερα, επιζητούν τον πολιτικό συσχετισμό με τη ρωμαϊκή αρχαίαδημοκρατία, όπως και με το αρχαιοελληνικό αθηναϊκό δημοκρατικό πολίτευμα. Αυτή η αναφορά αποτελεί το ουσιαστικότερο υπόβαθρο, για την ανάπτυξη των πολιτιστικών¹²θεωρήσεων που περιγράφουμε με όρους όπως «κλασικισμός» ή «νεοκλασικισμός» και οι οποίοι καθορίζουν τα Δυτικά ήθη επί σειρά αιώνων. Αλλά αυτή η κλασικίζουσα έκφραση διασπά τόσο την εσωτερική συνοχή των ιδιωμάτων της υποθετικής

¹²«Πολιτιστική», εκ των άνω επινοημένη και κατασκευασμένη δηλαδή, ως προς την αρχική συγκρότησή τους, αν και στη συνέχεια μπορούμε να εντοπίσουμε την πολιτισμική τους επέκταση, όπως στην περίπτωση νεοκλασικών επιρροών στην ελληνική λαϊκή αρχιτεκτονική.

παράδοσης, όσο και τους όρους με τους οποίους αυτή η παράδοση προσλαμβάνεται από τους θιασώτες της.

Στο δεύτερο μέρος του *Faust*, ο Goethe, θερμός φιλέλληνας και υποστηρικτής της ελληνικής ανεξαρτησίας, κατευθύνει τον ήρωά του στον ελληνικό χώρο. Τον υποχρεώνει να εγκαταλείψει τα «ρομαντικά φαντάσματα» και τις βαλπούργειες νύχτες της σκοτεινής γερμανική δεισιδαιμονίας και να μεταβεί στον Άδη των αρχαίων Ελλήνων, αποφασισμένος να συναντήσει την ωραιότητα ως γενικευμένη ιδιότητα, ταυτισμένη με την οπτασία της Ωραίας Ελένης. Στη συνέχεια ο Faust, περιηγείται τον ελληνικό χώρο, με τη συνοδεία της αρχαίας καλλονής, για να καταλήξει στην ορεινή Αρκαδία, όπου ο έρωτας των δυο ταξιδιωτών ευτυχισμένος θα είναι και ελεύθερος»¹³. Έτσι το ελληνικό τοπίο, το ορεινό τοπίο της Αρκαδίας ιδιαίτερα, προβάλλεται στο πεδίο του νεότερου Δυτικού πολιτισμού ως χωρικό πρότυπο, ως εξιδανικευμένος τόπος σωματικής και εντέλει πολιτικής ελευθερίας, αντίστοιχος μια πολιτισμικής κατάστασης ευτυχίας και ονειρικών αφηγήσεων που παραπέμπει στην ανάλογη ποιότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών εν γένει, στον συσχετισμό τους με μούσες, νύμφες, κενταύρους, μυθικούς ήρωες ή σημαντικές πραγματικές μορφές της ελληνικής ιστορίας που εκλαμβάνεται ως καθοριστική πολιτιστική και πολιτική απαρχή της ευρωπαϊκής και Δυτικής ιστορίας γενικά. Αν η νοτιότερη Ελλάδα μπορεί να επικαλείται τους Αρκαδικούς συντρόφους του Πάνα, στην Ήπειρο θα αποδώσουμε τις πηγές του μυθικού Αχέροντα, το μαντείο της Δωδώνης, την Πηλεασγική καταγωγή και την αναφορά στον Δευκαλίωνα και την Πύρρα από τους οποίους γεννήθηκε ο Έλλην ο γενάρχης των Ελλήνων. Θα αποδώσουμε ακόμη το κοινό των Θεσπρωτών, τον κραταιό βασιλιά Πύρρο που η ισχύς του έθεσε εν αμφιβόλω την απαρχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας.

Έχει λοιπόν να αντιμετωπίσει, η εμμονή στην χρήση του όρου «παράδοση» για τις Ελληνικές ορεινές περιοχές, τη σύγκριση με τα προτάγματα του ελληνικού Διαφωτισμού, τις αστικές επιρροές που αιωρούνται παντού στον ελληνικό χώρο εν μέσω οθωμανικής αυτοκρατορίας, τη Χάρτα του Ρήγα Φεραίου που υποδεικνύει υπερτοπικούς οικονομικούς και πολιτικούς συσχετισμούς. Χάρτα υπερτοπικών συσχετισμών, διαβαλκανικών, διασυνοριακών με τα σημερινά δεδομένα, αντίθετη προς την πρόσφατη σχετικά απομόνωση πολλών ορεινών περιοχών μας. Αλλά έχει να αντιμετωπίσει επίσης την υπερτοπική όραση, με την οποία ο νεότερος, μετά την Αναγέννηση Δυτικός πολιτισμός ορά τον Ελληνικό χώρο.

Η ταυτότητα του τόπου ως αναγνώριση και κατασκευή του πολιτισμικού τοπίου και ο γενικότερος συσχετισμός της με την αρχιτεκτονική πρακτική

Έχουμε μάλλον πειστεί πως το πολιτισμικό τοπίο πολλών ελληνικών ορεινών περιοχών, αυτές της βορειοδυτικής Ηπείρου μπορούν να θεωρηθούν χαρακτηριστικές, δε συνάπτεται απλά με την παράδοση. Πως το ιστορικό του υπόβαθρο εγκαλεί σε καταγωγικές αναφορές όσο και σε προτάσεις καινοτομικές, αντίστοιχες σε χαρακτηριστικά με τον ρηξικέλευθο τρόπο με τον οποίο οι παλαιότερες κοινότητες των περιοχών αυτών ανέπτυξαν τη δραστηριότητά τους, ξεπερνώντας τα όρια του σημερινού ελληνικού χώρου και σε πολλές περιπτώσεις και την έκταση της βαλκανικής χερσονήσου.

Υπενθυμίζουμε επίσης την αρχική μας επισήμανση, σύμφωνα με την οποία η ενεργή συμμετοχή μας στην ενίσχυση και προώθησή της ταυτότητας ενός τόπου εισάγει την έννοια της «κατασκευής» της ταυτότητας. Είχαμε σημειώσει σχετικά πως η «κατασκευή» αυτή μπορεί να υπονοεί την επαναδόμηση υπαρχόντων στοιχείων, που διερευνούμε, ανακαλύπτουμε και οργανώνουμε εκ νέου. Αλλά μπορεί να σημαίνει επίσης την εξ αρχής κατασκευή τους, είτε σε επίπεδο μη υλικής, επικοινωνιακής προβολής είτε σε επίπεδο υλικής, «δομικής» με την πρακτική έννοια του όρου, κατασκευής.

¹³ «Βρήκες γλυκεία χώρα και τύχη», περιγράφει το κείμενο «οι θρόνοι μας βγάλαν ανθιά, κι η αγάπη μας ας επιτύχει Αρκαδική πια λευτεριά» (Goethe 2010, σ.276).

Στην ουσία με την προηγούμενη επισήμανση επιμένουμε σε προηγούμενη πρότασή μας, στη δήλωσή μας πως η σημερινή συσχέτιση με την ταυτότητα των τόπων συνιστά πάντα «δομική», με μεταφορική αυτήν τη φορά χρήση του όρου, «κατασκευαστική» με την έννοια της νοητικής κατασκευής, παρέμβαση. Υπονοούμε πως αυτό που προηγείται των υλικών παρεμβάσεων είναι μια προγενέστερη οργανωτική προσπάθεια, αντιληπτικής οργάνωσης, ερμηνευτικής οργάνωσης, οργάνωσης παραστάσεων ή, με τη σύγχρονη ορολογία, «προσομοιώσεων» της υπάρχουσας ή της προβλεπόμενης πραγματικότητας.

Όλες αυτές οι προσεγγίσεις συνιστούν ουσιαστική παρέμβαση στα χαρακτηριστικά του τόπου. Επιβάλλουν νέα οργανωτική συνθήκη στα χαρακτηριστικά αυτά, ξεκινώντας ήδη από την αντίληψη του η οποία αποτελεί, αυτή ήδη, μια ενεργή πολιτισμική προβολή, πολιτισμική «σχηματοποίηση» των χαρακτηριστικών του, σύμφωνη πάντα με όρους αφαιρετικής επεξεργασίας. Θα τολμήσουμε να περιγράψουμε αυτήν τη διεργασία, η οποία μπορεί να καταλήξει σε υλικές δομικές παρεμβάσεις, ως διεργασία ουσιαστικής υπαγωγής του τόπου στην κατηγορία του τοπίου ή ακριβέστερα του «πολιτισμικού τοπίου» και θα προχωρήσουμε με ακόμη τολμηρότερο τρόπο, επιμένοντας πως η σχέση μας με το τοπίο αναφέρεται πάντα σε θέματα αναγνώρισης και ερμηνείας, πριν καταλήξει, σε πολλές περιπτώσεις, στην κατασκευαστική παρέμβαση. Αυτό που συμβαίνει στην περίπτωση του «place branding» ιδιαίτερα, της ανταγωνιστικής δηλαδή προώθησης της ταυτότητας, είναι η προσπάθεια βελτιωτικής παρέμβασης, με στόχο την οικονομική αποτελεσματικότητα ή, με τη δική μας προσπάθεια επέκτασης της σκοπιμότητας αυτής, με στόχους πολιτισμικής και πολιτικής αναβάθμισης.

Αν στη συνέχεια επιχειρήσουμε να είμαστε ακόμη επιθετικότεροι, ως προς την επιστημονική και επαγγελματική καταγωγή του κειμένου μας, μπορούμε να ισχυριστούμε πως, σε όλες αυτές τις οργανωτικές προσεγγίσεις, η συμμετοχή της αρχιτεκτονικής είναι ουσιαστική για το πολιτισμικό τοπίο των ορεινών περιοχών, τόσο στο επίπεδο της αναγνώρισης και καταγραφής, όσο και στο επίπεδο της κατασκευαστικής παρέμβασης. Η συμμετοχή αυτή δεν αφορά αποσπασματικά την προσέγγιση του δομικού-κτηριακού δυναμικού, ως αναγνώριση ή κατασκευή ή, επίσης αποσπασματικά, την παρέμβαση των φυσικών στοιχείων του τοπίου, με σκοπό την παρέμβαση σχεδιασμού σε αυτό. Αφορά, συνολικότερα και ουσιαστικότερα, τη συνθετική αναγνώριση όλων των υλικών χωρικών χαρακτηριστικών του υπάρχοντος, όπως και τη συνθετική πρόγνωση των προτεινόμενων κατασκευών υλικής παρέμβασης στην ταυτότητα του τόπου, σε συνάρτηση με τα μη υλικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά του.

Αφορά δηλαδή την εφαρμογή του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού με όρους που επιτρέπουν την ταυτόχρονη ποσοτική, υλική και κατασκευαστική, όσο και την ποιοτική, εν πολλοίς μη υλική, αξιολόγηση της υπάρχουσας πραγματικότητας και, επιπλέον, την ποιοτική και ποσοτική περιγραφή και πρόγνωση της προτεινόμενης παρέμβασης. Την πρακτική, υλική επιρροή της προτεινόμενης παρέμβασης, όσο και την εν πολλοίς μη υλική, ποιοτική της «άλω». Αν και η νεωτερική, «μοντέρνα», αρχιτεκτονική επιμένει στη λειτουργική επεξεργασία των χρήσεων κατά τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό¹⁴, η ουσιαστικότερη ειδοποιός διαφορά της εφαρμογής του αφορά την εποπτική καταγραφή λειτουργικών ή κατασκευαστικών δεδομένων, με όρους παράστασης ή προσομοίωσης της πραγματικότητας που αναφέρονται σε ποσοτικά όσο και σε ποιοτικά στοιχεία ευρύτερου πολιτισμικού ενδιαφέροντος.

Με αυτήν την έννοια, μπορούμε να αποδώσουμε στην αρχιτεκτονική και το χαρακτηριστικό της αισθητικής εμπλοκής της, επιμένοντας σε μια ιδιότητα που συνηθίζει να της καταλογίζουμε έμφαση η εξωτερική κριτική και να την υποβαθμίζουν οι ίδιοι οι

¹⁴ Ακολουθώντας πιθανότατα ένα γενικότερο «επιστημικό» πνεύμα που περιγράφεται ως χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας, με εμφανέστερες ίσως άλλες περιοχές θεωρητικής εφαρμογής, όπως αυτή της βιολογίας. Πρβλ. και την άποψη του Michel Foucault στο *Οι Λέξεις και τα Πράγματα* (2008).

αρχιτέκτονες, από τον φόβο του περιορισμού τους σε μια «καλλιτεχνίζουσα», πιθανόν αντιλειτουργική προσέγγιση. Εντούτοις και οι δυο πλευρές θα έπρεπε μάλλον να θεωρήσουν αυτήν την αισθητική ευαισθησία, ως δώρο της ιστορίας του πολιτισμού προς το αρχιτεκτονικό επάγγελμα, κατανοώντας πως η αισθητική κρίση, αποτελεί διεργασία άμεσης αξιολόγησης των αισθητηριακών ερεθισμάτων, καθοριστικότερη για την ανθρώπινη συμπεριφορά εν γένει. Η αισθητική αυτή αξιολόγηση μπορεί να αποδίδει χαρακτηριστικά της πολιτισμικής συμπεριφοράς γενικά. Χαρακτηριστικά τα οποία δε μπορούμε να εξηγήσουμε πλήρως¹⁵, αλλά τα οποία εντούτοις παραμένουν δρώντα κατά την καθημερινή μας ζωή και βέβαια κατά την σχέση μας με τον τόπο και τις διαμορφώσεις του.

Εικόνες 3, 4. Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός περιπτέρων, δικτύου επισκεψιμότητας στα οικολογικά πάρκα της Ευρυτανίας. Αρχιτέκτονες: Κ. Μωραΐτης, Γ. Γιαννίτσαρης (2012).

Fotos 3, 4. Architectural design of kiosks, for the formation of a visitors' network in the ecological parks of Evritania. Architects: K. Moraitis, G., Giannitsaris (2012).

Αλλά μπορούμε να περιγράψουμε επίσης, με αισθητικό χαρακτηρισμό, ποιότητες λειτουργικές ή ακόμη και κατασκευαστικές¹⁶ που τις αναγνωρίζουμε με μορφική αμεσότητα πριν τις αναλύσουμε με διεργασίες λογικότερες. Με ακόμη διεισδυτικότερο πολιτισμικά, αλλά και πολιτιστικά και πολιτικά τρόπο, οι αισθητικές αξίες μπορούν να προβάλλουν και να επιβάλλουν κατευθύνσεις του ευρύτερου κοινωνικού ήθους με τρόπο άμεσο, καθώς δραστηριοποιούνται προ-λογικά και εν πολλοίς ασύνειδα. Αναγνωρίζοντας αυτήν, την πέρα από τον λογικό έλεγχο ισχύ, ο ευρωπαϊκός ορθολογισμός επιχειρήσε να εκπορθήσει την περιοχή της αισθητικής αμεσότητας, παράγοντας όργανα θεωρητικού της ελέγχου, τη φιλοσοφία της Αισθητικής¹⁷, η οποία πάντως, παρά την ερευνητική της συνεισφορά, δηλώνει και αυτή επίσης, την αδυναμία πλήρους εκλογίκευσης άρα και προκαθορισμού της αισθητικής δραστηριότητας. Το κενό καλύπτεται προφανώς από την έμπρακτη προσέγγιση που προσφέρουν οι τέχνες, εξασφαλίζοντας την αισθητική διάγνωση, μέσα από αυτήν την ίδια την αισθητική εφαρμογή. Σε αυτήν ακριβώς την ευαίσθητη περιοχή,

¹⁵ «Ένα 'δεν ξέρω' (jenesais quoi) που μας ικανοποιεί ή μας απωθεί». Πρόταση του Gottfried Wilhelm Leibniz από τη *Μεταφυσική πραγματεία*, «που έγινε συνηθισμένη φράση στις μεταγενέστερες συζητήσεις, για τη φύση του γούστου» (Beardsley 1989, σς.148-149). Εξηγεί τη σχετική ασάφεια της αισθητικής κρίσης, όσο και την προσπάθεια της νεότερης Δυτικής σκέψης να την καθορίσει.

¹⁶ Πρβλ. την αισθητική υπόθεση του ψυχικού μηχανισμού της «ενσυναίσθησης – Einfühlung». Σύμφωνα με αυτήν, στην αντίληψη του παρατηρητή υπάρχει μια ασύνειδη ταύτιση του εξωτερικού αντικειμένου με τα μέλη και τις αντιδράσεις του σώματος του παρατηρητή που οδηγούν σε αποδοχή ή απόρριψη της καταλληλότητας του αντικειμένου. Σε αισθητική αποδοχή του ή αισθητική απόρριψή του που αντιστοιχεί στην ενδόμυχη απόφαση για την καταλληλότητά του. Ένας κίονας με αλαφρά «πιθοειδή» παραμόρφωση στο μέσο του ύψους του είναι άρα αισθητικά πειστικότερος, καθώς αντιστοιχεί στη μυϊκή ανταπόκριση ενός βραχίονα, που φέρει, τεντωμένος, ένα φορτίο. Αλλά στο μέσο του ύψους ενός κατακόρυφου υποστυλώματος εμφανίζεται επίσης το κρίσιμο βέλος κάμψεως.

¹⁷ Πρότα από τον Alexander Gottlieb Baumgarten, με τον όρο «Aesthetica» (1750).

η αρχιτεκτονική προσφέρει τη σύναψη της έλλογης κριτικής προσέγγισης των κατασκευών, με την μη πλήρως λογικά ελεγχόμενη αισθητική προσέγγισή τους.

Σε κάθε περίπτωση είναι σαφές πως η αναγνώριση της ταυτότητας του τόπου, ενέχει αξιολόγηση αισθητική, είτε αυτή συμβαίνει στο ασύνειδο επίπεδο για τον μέσο παρατηρητή, αποδέκτη της ταυτότητας, είτε συναρτάται με τη συνειδησιακή επιβολή που επιχειρεί να προωθήσει ο επαγγελματίας της επικοινωνιακής διαχείρισης της ταυτότητας του τόπου, ο επαγγελματίας διαχειριστής του place branding. Με την έννοια επίσης αυτή, είναι προφανές πως η αρχιτεκτονική μετέχει ενεργά στη συγκρότηση της ταυτότητας του τόπου μέσω του συνόλου των επαγγελματικών της εφοδίων, άλλων επιστημονικά σαφέστερων, άλλων παραστασιακά και αισθητικά ασαφέστερων.

Αντιστρέφοντας την προηγούμενη διατύπωση, θα επιμείνουμε στην καταστατική για το κείμενό μας θέση που εκφράσαμε ήδη. Σύμφωνα με αυτήν, τα εγχειρήματα διαχείρισης και προώθησης της ταυτότητας του τόπου δεν μπορεί παρά να συνάπτονται με προτάσεις αρχιτεκτονικές. Για την αναγνώριση μεμονωμένων στοιχείων κτηρίων και κατασκευών υποδομής ή ευρύτερων οικιστικών οργανώσεων ή του τοπίου γενικότερα, φυσικού τοπίου, ανθρωπογενούς τοπίου ή φυσικού και ανθρωπογενούς τοπίου ταυτόχρονα. Αλλά τα εγχειρήματα διαχείρισης και προώθησης της ταυτότητας του τόπου συνάπτονται επίσης, με έμφαση, με τις αρχιτεκτονικές προτάσεις και στο επίπεδο της εισαγωγής νέων εγχειρημάτων, νέων κατασκευών και διαμορφώσεων, με απαιτήσεις πιθανόν καινοτομικές.

Από τον ελληνικό Διαφωτισμό στους θύλακες καινοτομίας

Ωστε η αρχιτεκτονική προσέγγιση είναι σημαντική γιατί μπορεί να περιγράψει την υπάρχουσα χωρική πραγματικότητα ή να προεικονίσει την αναμενόμενη κατασκευή με όρους ποιοτικούς και ποσοτικούς ταυτόχρονα¹⁸. Σημαντική τόσο ως όρος συντήρησης των παλαιότερων συστατικών στοιχείων της ταυτότητας του τόπου, φυσικού ή ανθρωπογενούς, όσο και ως μέσο υπέρβασης των «συντηρητικών» καθηλώσεων και πρότασης νέων προσεγγίσεων. Καινοτομικών προσεγγίσεων τις οποίες επιχειρήσαμε σταδιακά να εισάγουμε στο παρελθόν των υποτιθέμενων οικισμών της «παράδοσης», αμφισβητώντας, στην πορεία της παρουσίασης μας, την υπόθεση της χωρικής και πολιτισμικής απομόνωσής τους και συνάπτοντάς τους με μετασχηματισμούς οικονομικούς και πολιτικούς, στο εσωτερικό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και σε συνάρτηση με τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο.

Μπορούμε τότε να επισημάνουμε μια ακόμη φορά, πως ορεινές περιοχές της Ελλάδας υπήρξαν θύλακες παραγωγικής ανάπτυξης, συναρτημένοι με ευρύτερα αστικά πολιτικά και οικονομικά ρεύματα, γεγονός που εξηγεί και την εκτεταμένη παρουσία αστικών ομάδων, οι οποίες κατάγονταν από τις περιοχές αυτές και ανέπτυξαν επιτυχημένη δραστηριότητα στα μεγάλα αστικά κέντρα της Μεσογείου και της Ευρώπης ή συμμετείχαν στις υψηλότερες βαθμίδες της εγχώριας αστικής τάξης, μετά την απελευθέρωση. Ο ιδιαίτερος αστικός τους προσανατολισμός εξηγεί το ενδιαφέρον τους για καινοτομικές παρεμβάσεις, τόσο κατά την παλαιότερη, οθωμανική περίοδο δραστηριοποίησής τους, όσο και κατά τη νεότερη συμμετοχή τους στα οικονομικά, πολιτιστικά και πολιτικά πράγματα του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους.

Θα παραπέμψουμε τις τάσεις αυτές στην αφετηρία του ελληνικού Διαφωτισμού, τον οποίο συνηθίζουμε να υποτιμούμε συνήθως, συγκρίνοντάς τον με την αυξημένη λάμψη της

¹⁸ Παράδοξη πρόταση. Το μηχανολογικό σχέδιο άραγε, για παράδειγμα, δεν προσφέρει ανάλογα ποιοτικά και ποσοτικά ταυτόχρονα ερεθίσματα, δε δικαιούται και αυτό, αν η αισθητική αξιολόγηση αναφέρεται σε κάθε αντιληπτικό ερέθισμα γενικά, αισθητική κρίση; Αν όμως αυτά ισχύουν, τότε αυτό που κύρια πρέπει να αποδώσουμε στους αρχιτέκτονες, ως ειδοποιό επαγγελματική τους διαφορά, είναι αυξημένη «πρόθεση» ποιοτικής διερεύνησης του σχεδιασμού τους, ποιοτικής διερεύνησης των αντιληπτικών χαρακτηριστικών του σχεδιασμού τους, των παραστάσεων ή των «προσομοιώσεων» που παράγουν για την πραγματικότητα. Πρόθεση η οποία προφανώς αυξάνει τον ενδιαφέρον τους για την επεξεργασία κάποιων μορφικών χαρακτηριστικών.

επιστημονικής και πολιτικής προόδου του ευρωπαϊκού 18^{ου} αιώνα, με τα μεγάλα ευρωπαϊκά πολιτιστικά και οικονομικά επιτεύγματα¹⁹. Αλλά απαιτήσεις προόδου υπήρξαν και στην καθ' ημάς ανατολική περιοχή της Ευρώπης, απαιτήσεις που οφείλουμε να αποτιμήσουμε σε σχέση με την ιδιαιτερότητά τους μάλλον, παρά σε σύγκριση με τα υψηλότερα Δυτικά πρότυπα μόνο. Ας επισημάνουμε άλλωστε, προκειμένου να αναιρέσουμε το αίσθημα ιστορικής μειονεξίας, πως η Δυτική σκέψη αισθάνεται, κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, αλληλέγγυα με το ελληνικό ζήτημα, πως «στρατεύεται» μεταφορικά και κυριολεκτικά στο πλευρό του, πως το αναγνωρίζει συχνά ως άξιο προβολής σε σχέση με τα δικά της πολιτικά αστικά πρότυπα²⁰.

Εικόνα 5. *Οι Σουλιώτισσες*, Ary Scheffer (1827). Φιλελληνική παράσταση.
Foto 5. *The Souliot Women*, by Ary Scheffer (1827). A philhellenic representation.

Αυτή η πολιτική συγγένεια που προβάλλεται και εν πολλοίς υμνείται από τη Δυτική διάνοηση της εποχής, δεν υπήρξε βέβαια το αποτέλεσμα χρονικά περιορισμένων συσχετισμών. Αποδίδει αντίθετα σχέσεις συνάφειας οι οποίες αναπτύσσονταν επί μακρόν, στους μεγάλους θαλάσσιους και χερσαίους «δρόμους» που ενώνουν την ελληνική επικράτεια με τον γεωπολιτικό της περίγυρο. Στο πλαίσιο αυτών των οδεύσεων, το σημειώσαμε ήδη, αναπτύχθηκαν στο παρελθόν θύλακες πολιτικής και παραγωγικής καινοτομίας. Στο πλαίσιο ανάλογων υπερτοπικών οδεύσεων θα πρέπει να αναζητηθούν μάλλον και οι προκλήσεις της εποχής μας, οι όροι ανάπτυξης της καινοτομικής ταυτότητας των ορεινών περιοχών.

Φαίνεται ίσως ιστορικά παράδοξο να χρησιμοποιούμε τους όρους «θύλακες καινοτομίας», προκειμένου να περιγράψουμε την παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα παλαιότερων εποχών, ιδιαίτερα αν η αναφορά μας παραπέμπει σε περιοχές που σήμερα θεωρούνται απομονωμένες. Εντούτοις ο δυναμισμός παραδειγμάτων, όπως αυτά που παρουσιάσαμε προηγούμενα, αποδίδει διάθεση καινοτομική, συνδεδεμένη, για τα δεδομένα της εποχής τους, με την τεχνική καινοτομία. Δεν είναι επομένως τυχαίο πως, στο πλαίσιο

¹⁹Παρά την πενιχρή του ιστορική παιδεία, ο γράφων τείνει να θεωρήσει πως αντί να αναλωνόμαστε σε συγκρίσεις, υποτιμώντας τον ελληνικό Διαφωτισμό ή ουσιαστικότερα τον τρόπο με τον οποίο οι ιδέες των ευρωπαίων ρευμάτων διεισδύουν στην περιοχή των Βαλκανίων και της οθωμανικής ανατολικής Μεσογείου, είναι προτιμότερο να εξετάσουμε τη συνταρακτική ιδιοτυπία της. Την ιδιαίτερη εκφορά των προηγούμενων ιδεών στην περιοχή αυτή, εκφορά η οποία δεν είναι «απλοϊκότερη» ή «χειρότερη» των δυτικότερων παραδειγμάτων, αλλά πρώτιστα με διαφορετικό τρόπο ιστορικά ενδιαφέρουσα. Για τον ελληνικό Διαφωτισμό πρβλ. και τη σχετική συνεισφορά του Παναγιώτη Κονδύλη (Κονδύλης 2008).

²⁰Συγκροτώντας το σημαντικό πολιτιστικά και πολιτικά ρεύμα του φιλελληνισμού.

αυτό αναπτύσσεται στους απομονωμένους σήμερα οικισμούς, αξιόλογη κατασκευαστική τεχνογνωσία, ιδιαίτερα συσχετισμένη με κτηριακές κατασκευές ή κατασκευές υποδομής, ούτε πως η τεχνογνωσία αυτή εξάγεται, από ειδικευμένες ομάδες οικοδόμων-κατασκευαστών. Ούτε είναι τυχαίο πως, απόγονοι αυτού του πνεύματος τεχνικής-κατασκευαστική εγκυρότητας, οι τρεις νεοέλληνες ευεργέτες προσφέρουν, στη νεότερη ελληνική πολιτεία, το Σχολείο των Τεχνών, προορισμένο να αναπτυχθεί αργότερα σε ότι γνωρίζουμε σήμερα ως Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Αντίθετα πρέπει να ήταν προφανές, για τους ευεργέτες ιδρυτές του, πως το αίτημα για κοινωνική πρόοδο συνδεόταν άμεσα με την τεχνική γνώση και πιθανότατο πως και αυτή ακόμη η στήριξη της ανεξαρτησίας της χώρας όφειλε να διαθέτει στιβαρά τεχνικά θεμέλια.

Υποθέτουμε πως παρά την αλλαγή των ιστορικών συνθηκών αξίζει να επιμείνουμε στην τελευταία αυτή παρατήρηση.

Βιβλιογραφία

- Benveniste E., «Civilisation. Contribution à l'histoire du mot», *Problèmes de linguistique générale*, éd. Gallimard, Paris, 1966, σσ. 336 - 345.
- Beardsley M. C., *Ιστορία των Αισθητικών Θεωριών*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1989.
- Berlin I., *Οι ρίζες του Ρομαντισμού*, εκδ. Scripta Αθήνα, 2000.
- Braun T., *The philosophy of branding*, Kogan Pageed., London, 2004.
- Γιακωβάκη Ν., *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση. 17ος – 18ος αιώνας*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2006.
- Castells M., (επιμ.), *The power of Identity*, Wiley Blacwelled New Jersey, 1997.
- Ferguson A., *An Essay on the History of Civil Society*, Transaction Publishers, London, 1995.
- Foucault M., *Οι λέξεις και τα πράγματα Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, εκδ. Γνώση, 2008.
- Καββαθιάς Δ. (επιμ.), *Το Τοπίο. Georg Simmel, Joachim Ritter, Ernst H. Gombrich*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα, 2004.
- Κονδύλης Π., *Ονεοελληνικός Διαφωτισμός – Οι φιλοσοφικές ιδέες*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2008.
- Goethe J. W., *Φάουστ – Μέρος Β'*, μετ. Δ. Λάμψα, εκδ. Ελευθεροτυπία-Δωδώνη, Αθήνα, 2010.
- Hobsbawm E. J., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994.
- Hobsbawm E. J., Ranger T. (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2004.
- Μαγκλάρας Μ., «Συρρακιώτες Καποτάδες», *Τζουμερκιώτικα Χρονικά*, τχ. 10, εκδ. ΙΛΕΤ, Άρτα, 2009. Επίσης <https://apeirosgaia.wordpress.com//2013/02/12/συρρακιώτες-καποτάδες/>, ανασύρθηκε 11^η/5^{ου}/2016.
- Marcel O. (επιμ.), *Composer le Paysage. Construction et crises de l'espace (1798-1992)*, εκδ. Champ Vallon, Seyssel, 1989.
- Μωραϊτης Κ., «Το ελληνικό τοπίο και η συγκρότηση του νεότερου Δυτικού πολιτισμού», *Sustainable Development, Culture, Traditions Journal*, Vol. 2, εκδ. Ινστιτούτου Σύρου, Σύρος, 2014, σσ. 100-113.
- Μωραϊτης Κ., «Το Τοπίο ως Πεδίο Ένταξης: Το πολιτισμικό τοπίο και η διερεύνηση των θεμάτων ένταξης», *Αρχιτεκτονικές Σπουδές και Αρχιτεκτονική Κληρονομιά*, εκδ. Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, Αθήνα, 2015 Α, σσ. 389-399.
- Μωραϊτης Κ., «Το ελληνικό τοπίο: Θεωρητικό Σχεδίασμα με αφορμή το νησί της Σύρου», *Τιμητικός τόμος προς τιμήν Ι. Στεφάνου*, εκδ. Ινστιτούτου Σύρου, Σύρος, 2015 Β, σσ. 339-358.
- Πετράρχης, *Η ανάβαση στο όρος Βεντού*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2008.
- Shelley M., *Frankenstein, or the Modern Prometheus*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1992.
- Williams R., *Κουλτούρα και ιστορία*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1994.

Invigoration and formation of the Hellenic mountain territories identity: Specific natural and cultural characteristics of their landscape and trans-local correlations

K. Moraitis, Ph D in Architecture, Professor NTUA
School of Architecture NTUA

Abstract

The present essay refers to the formation and invigoration of those territories of Greece, considered nowadays as isolated; insisting on the mountain regions in particular.

In a more specific way it correlates the above identity to the notion of “culture all and scape”, natural and man-made simultaneously, insisting not only on natural environment, but also on the concepts of “folk-culture” and “tradition”, both referenced in a critical way. It signalizes the distinctive geographic and historic character of Balkan area, indicating the fact that many nowadays isolated mountain settlements, possessed in the past nodal positions on important road and cultural exchange networks. Thus the conventional romantic supposition of isolated communities, possessing “authentic” qualities for centuries, must be treated with skepticism, or at least enriched by the acceptance of their significant economic and productive alertness that led, in many cases, to the birth of social groups with bourgeois class orientation. Moreover it has to be correlated with the recognition of innovative activity produced by those societies in the past, however considered within its specific historic frame. This innovative activity made possible, during previous centuries, the flourishing of many Greek mountain territories, nowadays considered as isolated. It permitted their correlation to international important centers of urban life and bourgeois economy, their active participation in the economic, cultural and political life of modern Hellenic society, in the interior or even outside Greek borders.

Besides their general theoretical interest our previous comments indicate the need for an analogous current orientation towards trans-local networks and novice innovative approaches, important for the formation of contemporary cultural identity in Hellenic mountainous areas. However recognition, as well as formation and promotion of place identity, our essay’s focal point, is closely related to the understanding of the material substance of place and the technological practices of intervening. It is associated to technological-constructive practice in general, to architectural approach in particular. It concerns the construction of infrastructure, the residential and building-scape construction by engineers and architects, as well as the research, the evaluation and the intervention in natural landscape, exerted by landscape architecture.

Keywords:

Political identity of territories, commercial identity of territories / territory branding, cultural landscape, folk-culture, tradition, trans-local network of place correlation, architecture, landscape architecture, aesthetics.